

Anàlisi sociolingüística de l'univers concentracionari a partir de l'escriptura autobiogràfica de deportats catalans

LAURA MIÑANO MAÑERO *Universitat de València*

RESUM: Aquest treball presenta una aproximació al llegat literari d'autors catalans supervivents dels camps de concentració nazis des del punt de vista de les seues competències lingüístiques, en el marc de les relacions entre totalitarisme i llengua. Concretament, analitzarem els testimoniatges de Marcial Mayans, Joaquim Amat-Piniella, Mercè Núñez, Jacint Carrió i Joan Vilalta. També explorarem l'experiència de Neus Català, novel·lada per Carme Martí.

PARAULES CLAU: camps de concentració, sociolingüística, espai multilingüe, identitat personal, contacte lingüístic.

A sociolinguistic analysis of the concentrationary universe: The autobiographical writings of Catalan deportees

ABSTRACT: This paper approaches the literary legacy of Catalan writers who survived the Nazi concentration camps focusing on their linguistic competences, exploring the connections between totalitarianism and language. Specifically, the analysis focuses on the memoirs of Marcial Mayans, Joaquim Amat-Piniella, Mercè Núñez, Jacint Carrió and Joan Vilalta. We also explore *Un cel de plom* by Carme Martí, based on the testimony of Neus Català.

KEYWORDS: concentration camps, sociolinguistics, multilingual space, personal identity, language contact.

Introducció

Ens proposem d'explorar les connexions existents entre la llengua i el totalitarisme a partir d'una aproximació al llegat literari d'autors catalans supervivents dels camps de concentració nazis. Mitjançant l'anàlisi dels testimoniatges de Marcial Mayans (2009), Joaquim Amat-Piniella (2001), Mercè Núñez (2005), Jacint Carrió (2001) i Joan Vilalta (2006), el nostre objectiu és explorar la percepció dels escriptors pel que fa a la llengua de poder i el desenvolupament dels deportats en el context extremament poliglòt dels camps tot posant l'èmfasi en el desenvolupament de les seues competències lingüístiques. També estudiarem *Un cel de plom* (2017), l'obra de Martí que narra l'experiència de Neus Català; la inclusió d'aquest testimoni novel·lat al

nostre corpus ens permetrà posar en relleu el paper de la ficció i la fabulació en la transmissió de la memòria col·lectiva, així com el caràcter polifònic inherent a la literatura testimonial. En efecte, l'univers concentracionari sembla un espai d'especial rellevància per a la investigació sociolingüística, sobretot per a la recerca interessada a esclarir les relacions entre llengua i identitat personal que es despleguen en un entorn de pressió extrema. La societat del *Lager* es caracteritzava per la forçada convivència de persones de diverses procedències geogràfiques i culturals; de fet, totes les nacionalitats europees convergien rere el filat espinós que mantenia aïllats els deportats d'arreu del món.

La major part dels presos no comprenien l'idioma dels botxins, el qual, per tant, esdevingué un instrument més d'opressió al servei del règim totalitari. A més, les interaccions entre els presoners revelaven la severa confusió lingüística inherent a la situació, però també l'acció obstinada dels deportats orientada a superar-la i a establir una solidaritat internacional. En el context internacional, teòrics com Oschlies (1986), Taterka (1995) i Aschenberg (2002) han començat a examinar les complexitats de la dimensió comunicativa dels camps. En els últims anys, Tryuk (2010) i Wolf (2013) han emprés l'estudi dels intèrprets en l'àmbit del *Lager*. Això no obstant, la comunitat acadèmica encara no s'ha interessat per estudiar en profunditat les obres essencials de la literatura concentracionària catalana, que examinarem en aquest treball amb l'objectiu de comprendre millor la significació de la interculturalitat i de la multiplicitat lingüística per als nostres deportats.

D'entrada, contextualitzarem breument els trets essencials que caracteritzaven la societat dels camps emfasitzant-ne el caràcter d'espai multilingüe i assenyalant els fonaments que regien el funcionament del *Lager*. A continuació, introduïrem la qüestió de la literatura concentracionària, ja que cal considerar els aspectes primordials de l'escriptura dels supervivents per tal d'ubicar els nostres autors dins el corpus documental. Finalment, començarem a indagar sobre la vivència de la llengua dels deportats catalans: d'una banda, tractarem de descriure els fenòmens lingüístics més destacats que proliferen entre els presoners; de l'altra, analitzarem el desenvolupament de la identitat personal dels protagonistes durant el període de reclusió, relacionat amb els usos pragmàtics de la llengua que afloren al camp. Sugerirem que la violència lingüística que els republicans catalans pateixen de forma continuada exerceix una greu influència en el seu procés d'adaptació psicològica i espiritual. Així mateix, tractarem d'esbrinar les estratègies voluntàries i involuntàries d'assimilació lingüística i el paper de la llengua per a la supervivència dels presoners. A mode de cloenda, exposarem les conclusions, que versaran sobre l'evolució de la identitat personal i lingüística en espais d'extrema pressió.

La societat concentracionària i el camp com a espai multilingüe

D'acord amb Hannah Arendt, el sistema dels camps buscava la dominació absoluta dels presoners mitjançant l'anihilació de tota singularitat i espontaneïtat, les expressions més essencials de la naturalesa humana; per això, calia aïllar els deportats del món exterior i dur a terme un procés de deshumanització precoç, que començava amb el ritual d'ingrés (2006, p. 589-592). Segons el sociòleg Wolfgang Sofsky, es tractava d'un microcosmos basat en la subordinació total i la disposició d'obediència absoluta per part dels reclusos. De fet, el sistema convertia les víctimes en subjectes massificats, alimentava contradiccions i instal·lava una estructura social extremament desequilibrada (2016, p. 35). En efecte, el poder absolut establia una jerarquia social i una classificació visible dels presos, una taxonomia de triangles de colors i inicials que es mostraven en les vestimentes dels reclusos i servien per diferenciar-los en funció del delictes, la raça o la nacionalitat. Sofsky considera que aquest sistema de classificació imposat pel règim configurava les classes socials del *Lager*, ja que els presoners l'assimilaven de forma inconscient i, per tant, servia com a mecanisme de diferenciació que establia les distàncies, fomentava els contrastos i traçava línies de demarcació social (2016, p. 183). Dels més de 9.000 republicans deportats, aproximadament 7.000 van ser enviats a Mauthausen, als territoris annexionats austríacs, on van rebre el triangle blau dels apàtrides, perquè el govern feixista del seu país els rebutjà (TORAN 2005, p. 153). Tots els autors del corpus objecte d'anàlisi van ser persones compromeses amb la república i la llibertat. Llevat de Mercè Núñez i Neus Català, que van ser deportades al camp de dones de Ravensbrück, els altres supervivents van sofrir les penalitats del complex concentracionari austríac. Núñez i Català van ser deportades el 1944; la resta dels autors, en canvi, romangueren reclosos a Mauthausen quasi un lustre.

Cal destacar que la taxonomia de classes era de vital importància perquè determinava la feina que el reclús exercia i, per tant, el paper que ocupava dins la jerarquia social. L'aclamat historiador alemany Eugen Kogon, supervivent de Buchenwald ell mateix, va publicar el 1947 *Der SS-Staat: Das System der deutschen Konzentrationslager*, l'obra de referència sobre el sistema concentracionari. Kogon va reflexionar en profunditat sobre els mètodes de terror i control implantats pels botxins nazis. Als camps, els presoners s'encarregaven del funcionament total del sistema. Segons comenta (1974, p. 69-70), a més de formar part dels *Kommandos* de treball esclau per afavorir la indústria bèl·lica, eren també els deportats els que gestionaven molts aspectes necessaris de la vida del camp: des de l'organització de la cuina, la neteja, les tasques administratives i la infermeria fins a la major part de les feines necessàries per a la maquinària de les cambres de gas. Els botxins establien una elit minoritària de presoners-funcionaris amb tasques privilegiades, ben diferenciada de la massa general de reclusos que, sotmesa a les ordres dels superiors, es caracteritza-

va per l'aïllament, la despersonalització i l'alienació. Els reclusos massificats es trobaven sota les ordres dels presoners-funcionaris, sovint tan cruels com els nazis, com els *Kapos* –encarregats dels *Kommandos* de treball– o els *Blockältester* –encarregats de l'ordre a barraques–; aquests, al seu torn, es trobaven sota la vigilància perpètua dels oficials nazis. No cal esmentar que, per exercir qualsevol funció rellevant, era vital comprendre i emprar la llengua de poder. Els reclusos massificats realitzaven els treballs més durs en condicions deplorables, amb unes expectatives mínimes de supervivència, mentre que els presos influents, els *Prominenten*, gaudien d'una existència suportable. Kogon (1974, p. 71) afirma que aquesta forma d'organització deliberada permetia, d'una banda, evitar la creació de vincles i sentiments d'unitat entre els presos, ja que aquest fet hauria resultat perillós per al sistema. De l'altra, gràcies a aquest sistema era possible reduir al mínim el contacte entre els nazis i els presoners i, sobretot, s'aconseguia controlar un nombre molt alt de deportats amb un grup reduït d'oficials nazis.

El supervivent torinès Primo Levi (1989, p. 39) va reflexionar en profunditat sobre aquesta *zona grisa* que, en la intensa lluita diària per la supervivència, arribava a enterbolir la frontera entre l'oprimit i l'opressor. Amat-Piniella encunya una altra expressió genuïna per al·ludir a la corrupció del *Lager*: «per sentit del deure o per sentiment sincer, el cas era el mateix, calia fer-ho! Lluitar com fos, sacrificant-ho tot, per a no ésser absorbit per *l'esperit del camp*! Altrament era col·laborar amb el nazisme» (2001, p. 178-179). El manresà, com Levi, va intentar definir l'atmosfera moral que impregnava l'univers concentracionari. L'esperit del camp al·ludeix a tot un sistema instaurat deliberadament pel botxí nazi, basat en el terror i la subjugació, que deriva, entre altres aspectes, en la destrucció de la integritat moral de molts presoners i, per tant, sembla harmonitzar amb les paraules de Levi:

Era un món amb classes socials perfectament diferenciades, més injustes tal vegada que les del món exterior, puix que els motius que les determinaven no eren la bona conducta, ni el mèrit personal, ni la intel·ligència, ni la laboriositat, ni l'audàcia, sinó la sort, el favoritisme i, ben sovint, les inclinacions inconfessables. Aquesta injustícia bàsica no era casual sinó que formava part del sistema penitenciari. Bons psicòlegs devien ésser els alemanys quan, amb la corrupció ambiental, sabien anihilar l'esperit dels pocs que aconseguien conservar el cos! (LEVI, p. 127-128)

Amb l'esclat del conflicte bèl·lic, els camps començaren a internacionalitzar-se, i hi vivien a la força deportats de totes les regions europees. Segons la filòloga Heidi Aschenberg, en un mateix camp es podien parlar fins a quaranta llengües (2016, p. 64). És evident que s'hi generaren societats políglotes i interculturals, caracteritzades per una situació de poliglòssia dominada per la llengua alemanya, que mino-

ritzava i, fins i tot, arribava a prohibir alguns idiomes nadius dels deportats.¹ En investigacions anteriors, hem suggerit la coexistència de dues línies de comunicació al voltant de les quals s'articulava la interacció social: hi havia una via de comunicació vertical i bidireccional, que materialitzava el contacte entre víctimes i botxins; i n'hi havia una altra d'horitzontal i multidireccional, que possibilitava les relacions entre els deportats (MIÑANO MAÑERO 2016).

Cal insistir que la llengua alemanya, l'única varietat alta del model, desplegava, tècnicament i administrativa, una important innovació lèxica, mitjançant processos de neologia o transformacions semàntiques, per denominar les noves condicions i realitats singulars del camp. Aschenberg ha afirmat que es tractava d'un llenguatge críptic i eufemístic, de manera que l'accés al significat quedava restringit a la societat del camp i a les altes esferes polítiques (2016, p. 64-65). A més de la faceta tècnica, la llengua de poder també és l'encarregada exclusiva de la transmissió d'ordres i, per tant, els deportats necessiten assimilar-la per obeir les instruccions al camp i subsistir-hi. David Gramlingha destaca una paradoxa sobre l'ús de la llengua: d'una banda, el *Lager* s'organitza al voltant d'uns principis lingüístics repressius, en el sentit que el règim totalitari s'aprofita de la confusió de llengües i del desconeixement de l'alemany per aconseguir la submissió integral dels presos (2016, p. 47); no obstant això, és necessari que els deportats siguin capaços de comprendre mínimament les ordres. Per tant, la varietat alemanya emprada en la comunicació amb els deportats manifesta estructures repetitives amb una sintaxi fragmentària i rudimentària. Es tracta d'un llenguatge simple i agressiu, la funció del qual és sotmetre els presos i destruir-ne la identitat humana (ASCHENBERG 2016, p. 66-67).

Quant a la línia de comunicació horitzontal, que permet l'establiment de relacions entre els deportats de diversa nacionalitat, sembla essencial esmentar la presència d'una mena de llengües franques que afloren a tots els camps i que, arrelades en la llengua de poder, incorporen elements lèxics i trets fonètics dels altres idiomes existents al *Lager*. La cristallització d'aquest repertori lingüístic, per tant, depèn del context social particular de cada camp (GRAMLING 2012, p. 171). En el cas de Mauthausen, la importància del flux de deportats republicans es manifesta en l'ús d'expressions castellanques que es generalitzen i són adoptades també pels deportats d'altres nacionalitats. El supervivent i cronista austríac Hans Maršálek al·ludeix, per exemple, a la proliferació de termes despectius com «Cara-

1. Per exemple, segons el testimoni de la resistent Seweryna Szmaglewska, a Auschwitz estava prohibit de manera oficial utilitzar la llengua polonesa (2006, p. 339). També a propòsit d'Auschwitz, el comandant Rudolph Höss va implementar un decret el 1940 que prohibia al personal utilitzar qualsevol llengua, esmentant especialment el txec i el polonès, que no fos l'alemany. El decret es dirigia principalment als silesians i als *Volksdeutsche* que entraven en contacte amb els deportats. L'objectiu era, de manera evident, entorpir encara més les possibilitats de comunicació dels reclusos, la qual cosa comportava per a les víctimes també una complicació de tots els altres aspectes de l'existència concentracionària (TRYUK 2011, p. 225).

cho»² (2016, p. 410) o «Granucha» (p. 420). Aquesta forma de comunicació utilitza sintagmes multilingües primitius, com ara «Nix travacho, du gucken» (MARŠÁLEK 2016, p. 425); en aquest cas, l'enunciat esdevé una expressió fraseològica del camp, que comporta el significat de 'no s'ha de treballar gaire, sinó guaitar si s'apropa un *Kapo*'. La creació idiomàtica, que barreja alemany i castellà, es tradueix literalment com 'no treballar, tu guaitar'. L'estructura, per tant, ens permet argumentar que la llengua franca dels camps és un tipus més de protollenguatge, en termes del lingüista Derek Bickerton (1994, p. 158-160).

En definitiva, aquesta forma de comunicació horitzontal adquireix el valor de *Geheimsprache*, 'llenguatge secret', una eina deliberadament conspiradora, de camuflatge i aïllament, per defensar-se d'enemics; també és un *Fachsprache*, 'llenguatge tècnic', necessari per orientar-se en la realitat del camp i descriure'n les condicions singulars; i, finalment, un *Gruppensprache*, 'llenguatge de grup', útil per fomentar la cohesió social dels deportats i verbalitzar-ne la resistència (OSCHLIES 1986, p. 101). Per exemple, les recluses del comando de Holleischen inventen un codi secret que els ajuda a sabotejar les fàbriques d'armament nazis on treballen: «fem un rètol amb el nom de "*Blanche-Neige et les sept mécaniciens*", la consigna que ens inventem per fer saber a les presoneres del torn següent que ja hem fet venir el mecànic» (MARTÍ 2017, p. 154). Es tracta, en definitiva, d'una estratègia necessària per afavorir la supervivència dels reclusos, que han d'orientar-se i establir relacions amb altres col·lectius nacionals per subsistir dins l'univers concentracionari. L'objectiu d'aquest treball és analitzar l'experiència personal dels autors catalans pel que fa a ambdues línies de comunicació. Indagarem sobre el desenvolupament de les seues competències lingüístiques considerant el complex entorn sociolingüístic que es desplega al voltant seu.

Ubicació dels autors dins el corpus testimonial

L'escriptura literària és una eina poderosa per a la transmissió i la materialització del record. La memòria col·lectiva, de fet, se sustenta en gran part en les interpretacions individuals de la història. Segons Sánchez Zapatero, quan els testimoniatges al·ludeixen a esdeveniments significatius i enfosquits, com succeeix precisament amb la literatura dels camps, és just que les veus de l'escriptor-testimoni materialitzin una font documental vàlida i, en realitat, la forma d'actuació i superació històrica més adient. En definitiva, ser víctima, testimoni i supervivent és de vegades prou legitimació per alçar la veu i relatar l'experiència viscuda (2010, p. 41). També cal

2. En els exemples esmentats, la grafia alemanya «ch» es pronuncia de forma similar al fonema /x/ del castellà.

ressaltar que el perpetrador es va encarregar d'amagar la realitat dels camps darrere d'un vel d'ostracisme, manifestat, per exemple, en l'ambigüitat lingüística que caracteritzava el llenguatge públic del nazisme. Aquest llenguatge tan singular, com va argumentar el filòleg alemany Victor Klemperer, va ser de fet una eina eficaç per a la propaganda nazi. Klemperer, un catedràtic jueu que va patir l'antisemitisme, va documentar la degeneració deliberada de la llengua alemanya durant tota la dècada de la dominació nacional-socialista. Va dedicar *Lingua Tertii Imperii* (1974), el llenguatge del Tercer Reich, a analitzar com el poder nazi va manipular i distorsionar el llenguatge de Goethe com a estratègia política crucial per posar en pràctica la seua ideologia racista i rentar el cervell a la població (p. 24-25). A més, a mesura que s'acostava la derrota, el perpetrador va tractar de destruir tots els arxius comprometedors. Afortunadament, la recerca històrica, amb obres paradigmàtiques com la de Raul Hilberg (1996), ha demostrat que ni la manca d'informació ni l'ús d'una llengua eufemística i obscura amaguen la veritat dels camps de concentració. Ara bé, cal recordar que, al llarg d'aquest procés d'investigació per revelar la veritat, ha sigut imprescindible explorar la veu dels supervivents, els únics testimonis directes capaços de relatar l'experiència dels camps.

En efecte, sembla que una de les primeres persones que escoltaren la veu dels supervivents republicans fou Montserrat Roig, que poc després de la mort del dictador feixista publicà *Els catalans als camps nazis* (1977), l'obra cabdal que compilà els testimonis dels supervivents catalans. El treball esdevingué una icona de la memòria històrica i un dels primers esforços per visibilitzar el patiment dels republicans deportats. Després, molts dels supervivents decidiren, a més de relatar a altres persones l'experiència de forma oral, escriure-la de pròpia mà. De vegades, han preferit confiar-ne la veu a una altra persona, la qual ha estat l'encarregada de redactar-la. Aquest és, justament, el cas de Neus Català, que va delegar en l'escriptora Carme Martí.

Michel Borwicz, resistent cracovià d'origen jueu, fou un dels primers acadèmics que va reflexionar sobre l'Holocaust en termes literaris. L'autor va investigar en profunditat els escrits dels jueus polonesos durant l'ocupació nazi. Igual com Klemperer, Borwicz pren com a punt de partida la seua experiència personal, ja que ell mateix va ser tancat al camp de Janowska, d'on va aconseguir escapar per unir-se de nou a la resistència. L'obra que emana de la seua tesi de sociologia a la Sorbona, *Écrits des condamnés à mort sous l'occupation nazie* (1996), examina la literatura testimonial dels jueus polonesos des d'una perspectiva que entrellaça literatura, història, ètica i psicologia. El seu corpus d'anàlisi engloba els escrits de les víctimes redactats en espais molt diversos –camps de concentració, presons, guetos, resistència...– i de naturalesa molt variada –des dels grafitis als murs de presó fins a les últimes cartes de condemnats a mort, passant per poemes i cançons, escrits de combat i literatura testimonial en general.

Seguint Borwicz (p. 350-352), el llegat autobiogràfic de l'Holocaust no destaca per la complexitat literària, sinó que, més aviat, es tracta de textos redactats per supervivents que, amb diferents antecedents socioculturals, comparteixen la voluntat essencial de narrar un punt d'inflexió decisiu en la seua existència i, per descomptat, en la història de la civilització occidental. En efecte, pocs dels autors són persones versades en l'escriptura literària, de manera que la major part de les obres no revelen formes expressives refinades ni destaquen per la perfecció formal. Al contrari, els textos manifesten freqüentment un discurs senzill, planer i directe. Això no obstant, cal assenyalar la profunda heterogeneïtat estilística i discursiva que el corpus testimonial llueix. És evident que diversos supervivents –com Joaquim Amat-Piniella, Primo Levi, Imre Kertész, Jorge Semprún o Elie Wiesel, per esmentar-ne solament alguns dels més il·lustres– s'han convertit en autors prolífics i reconeguts, que han contribuït substancialment a la perpetuació de la memòria de l'Holocaust amb obres d'una qualitat literària innegable. Tot i això, la major part dels supervivents que ens han lliurat testimoni romanen desconeguts i escapen d'aquest cànon literari. Ara bé, a parer nostre, únicament si escoltem la veu i la història personal de tots els supervivents, il·lustres o anònims, podem esperar apropar-nos a l'experiència concentracionària i comprendre'n la significació universal, que encara ressona en les nostres societats. Per això, aquest treball es nodreix de fonts documentals prou diverses.

De fet, el nostre corpus d'anàlisi incorpora tot un ventall de possibilitats i engloba des de les memòries més senzilles fins als escrits més elaborats i polits. *K.L. Reich*, la novel·la d'Amat-Piniella, és una obra d'art cabdal: el narrador, omniscient i heterodiegètic, transita d'una consciència a l'altra per evocar la complexitat dels personatges; la fabulació i la realitat s'hi entrellacen per dibuixar una imatge més íntima de l'experiència concentracionària. La novel·la de Martí n'és també un exemple: «he escrit una novel·la basada en fets reals però amb recursos i elements de ficció. La novel·la narra la seva experiència, en tant que aquesta és memòria, per tant, relat construït a partir del record» (2017, p. 332). L'autora ha assolit un discurs harmònic i ben elaborat, que aconsegueix captar l'essència de l'experiència dels camps i sorprendre els lectors; en efecte, «recordar vol dir fer present el passat a través dels sentiments i de les emocions» (p. 332). Ambdues obres demostren que la inclusió d'elements de ficció és un mecanisme emprat als textos documentals, directes o indirectes, amb l'objectiu d'arribar a transmetre una veritat més profunda i sincera.

En aquest sentit, Alberca (2007) i Sánchez Zapatero (2010) han explorat la literatura dels supervivents per argumentar que la ficció pot actuar com una eina cognitiva, la qual permet afrontar la veritable essència del *Lager* i potenciar la reflexió més genuïna sobre l'experiència. Altres autors han posat en relleu la necessitat de desenvolupament creatiu i inventiu per transmetre l'horror. Per exemple, Cathy Caruth defensa que, per comunicar el trauma, que de forma simultània resisteix i exigeix el nostre testimoni, cal emprar una llengua creativa i amb funció estètica, ja que aquesta

és la forma expressiva que, per la ressonància i potència retòrica, desafia més la nostra comprensió, tot i que simultàniament l'afirma (1996, p. 5). Un exemple paradigmàtic n'és l'obra de Jorge Semprún, que il·lustra de forma modèlica fins a quin punt la fabulació i la creació artística poden servir per a la transmissió d'allò que compon l'essència humana: la profunda literarietat dels seus escrits, la ruptura deliberada de la línia cronològica habitual i la inclusió d'elements ficticis serveixen a l'autor per enfrontar-se a la incommensurabilitat del fenomen concentracionari. Seguint Sánchez Zapatero, aquesta estratègia literària emprada per superar la inefabilitat es relaciona amb els plantejaments postmoderns sobre la inexistència d'una veritat única, i pretén vèncer la insuficiència del llenguatge natural a través de la fabulació, l'estètica i l'experiència artística (2010, p. 129-130). En definitiva, segons aquest investigador, cal fer ressortir que l'artifici literari i la ficció també poden esdevenir formes expressives essencials del corpus documental. De fet, el mateix Semprún ha sigut prou explícit al respecte: «Il y a quelque chose d'étrange dans la fiction. Je pense en effet qu'elle est toujours le meilleur moyen de raconter une histoire»³ (2013, p. 17) ; «Raconter bien, ça veut dire : de façon à être entendus. On n'y parviendra pas sans un peu d'artifice. Suffisamment d'artifice pour que ça devienne de l'art!»⁴ (1963, p. 814).

En canvi, el document més modest del nostre corpus és el del moianès Joan Vilalta, un manuscrit d'unes poques pàgines que, malgrat la humilitat i l'espontaneïtat que el caracteritzen, exhibeix una gran força expressiva. Els textos de Mayans, Carrió i Núñez es troben en un punt intermedi: es tracta de narracions més cohesionades, però d'estil directe i despul·lat. Mercè Núñez explicita el propòsit i el caràcter formal del seu text:

I ara, ¿em creureu a mi? Potser no. Però és veritat i cal escriure-la, la veritat, encara que molts, com jo mateixa als anys trenta, arronsin les espatlles amb escepticisme. Escriuré perquè cal dir-ho i encara que no en sàpiga massa, amb el meu vocabulari empobrit per l'exili; perquè no es tracta de fer obra literària, sinó de dir la veritat. I això sí que ho faré. (NÚÑEZ, 2005, p. 9)

En realitat, el que més ens interessa no és penetrar en els trets estilístics de les obres dels supervivents, sinó comprendre què va significar l'escriptura per a ells. Michel Borwicz defensa que qualsevol forma de creació literària realitzada per les víctimes és, en certa mesura, un instrument d'aclariment personal de l'experiència viscuda; serveix per gestar el pensament i, així mateix, simbolitza sempre un acte de resistèn-

3. 'Hi ha alguna cosa estranya en la ficció. Crec que sempre és la millor manera de contar una història.' [Traducció de l'autora]

4. 'Contar bé significa: contar de manera que se'ns escolte. No ho aconseguirem sense una mica d'artifici! L'artifici necessari perquè esdevinga art.' [Traducció de l'autora]

cia (1996, p. 350-352). Borwicz considera que el corpus literari de l'Holocaust no s'ha de jutjar per la qualitat de les formes estilístiques, sinó per la sinceritat de l'expressió, per les paraules franques, sinceres i justes que aconseguen comprendre els lectors mitjançant l'evocació d'imatges i sentiments (p. 354). En realitat, el llenguatge natural no serveix per relatar la magnitud de la vivència, que esdevé incommensurable i inexpressable: «per més que expliquem les barbaritats que vam patir-hi, cap paraula no és suficient per descriure'n l'horror» (CARRIÓ 2001, p. 111); i, els supervivents «es troben davant la impossibilitat de transmetre l'experiència a través d'un llenguatge que no encaixa amb la crueltat viscuda» (SERRANO 2001, p. 9). Per tant, si el llenguatge tradicional és insuficient perquè l'experiència viscuda és, per definició, inefable, pot ser que, com defensa Borwicz, l'aproximació al fenomen mitjançant un discurs d'al·legoria visual i emotiva siga més convenient.

El llegat testimonial mostra una tendència que, partint de l'experiència individual, s'articula al voltant de la universalitat i, per tant, comporta trets evidents d'allò que Todorov va anomenar «memòria exemplar» (2010, p. 276) per referir-se al fet que cal analitzar el material històric des d'una perspectiva comparativa a partir de la qual siga possible extreure una lliçó dels esdeveniments ombrívols i atroços, amb la finalitat última d'evitar que res semblant no torni a repetir-se en el futur. Aquesta voluntat de crear un *exemplum* es vincula amb l'imperatiu moral que compelleix l'escriptor-testimoni a donar compte de la seua vivència traumàtica per tal de revelar una veritat amagada (SÁNCHEZ 2010, p. 41). De fet, una de les esperances que impulsa els deportats a subsistir el turment concentracionari és relatar les vivències al món lliure: «He anat darrere d'aquest horror perquè l'he de gravar a la memòria per si surto amb vida del camp» (MARTÍ 2017, p. 143). Així mateix, una de les ansietats més persistents dels supervivents, gairebé obsessiva, és la d'honrar els companys caiguts cedint-los la veu pròpia. Els autors intenten combatre el silenci de les víctimes i, de forma simultània, impedir que caiguin en l'oblit, l'única forma d'evitar que les seues morts no hagen sigut en va: «tant de bo aquestes memòries influeixin, també, en les vides dels qui les llegeixen per tal que la mort i el patiment de tants homes i tantes dones no hagi estat en va. És el seu únic propòsit i, alhora, el seu únic sentit» (CARRIÓ 2001, p. 102). També n'és un exemple il·lustratiu la reflexió de Joaquim Amat-Piniella:

Reeixir en aquesta comesa tindria el doble valor d'haver aportat la nostra veu en la requisitòria del món contra el nazisme i de tributar als companys perduts el més fervent dels homenatges i el més pietós dels records. Milions d'homes foren assassinats perquè estimaven la llibertat i contribuïren amb llur mort a la possibilitat que la llibertat sobrevisqués. (AMAT-PINIELLA 2001, p. 22-23)

Identitat lingüística i deportació

L'arribada al camp era un dels primers moments d'inflexió per als deportats. L'objectiu de la cerimònia d'internament era desposseir el reclus de qualsevol vincle, material o espiritual, amb l'existència anterior i negar-li la pertinença a l'espècie humana. Maltractats pels membres de les SS i pels presoners-funcionaris encarregats del ritu d'iniciació, les vestimentes se substituïen per robes esparracades de presoner; els noms propis esdevenien xifres. L'objectiu del poder absolut d'anihilar la individualitat i convertir els subjectes en una massa deshumanitzada feia efecte: amb els cranis rapats, les singularitats de la persona s'esvaïen i, a poc a poc, homes i dones esdevenien éssers massificats. El nostre deportat, com tants altres, patien encara més durant el procés, ja que eren incapaços de comprendre les paraules del botxí. Jacint Carrió evoca el descens dels vagons: «ens van fer fora a crits i a cops de culata. [...] No hi havia intèrpret i amb prou feines enteníem què ens volien dir amb tota aquella cridòria» (2001, p. 56).

La imatge que perfila Amat-Piniella del moment oposa la quietud dels deportats esfereïts amb els esgarips del perpetrador en una llengua desconeguda: «Per contrast amb aquest mateix silenci, retrunyien més seques, guturals i temibles les veus de comandament dels soldats, els quals amb l'uniforme verdós de l'exèrcit alemany, el fusell despenjat i el dit al gallet, acordonaven aquella massa de presoners» (2001, p. 26). Els nazis utilitzaven un llenguatge no verbal força ominós i agressiu per omplir el buit de la paraula negada: «ens parlaven en alemany, a crits, el to era brutal a l'extrem i el gest, la mà a la tralla, sempre amenaçant» (NÚÑEZ 2005, p. 33); «uns crits i algun cop de culata i alguna coça per fer-nos posar en fila» (VILALTA 2006, p. 24). La violència física esdevenia la llengua universal: «sentim els crits de les SS i els lladrucs dels gossos i, abans de tenir temps de reaccionar i de comprendre que ens hem d'espavilar, comencen amb els cops de fuet, com al bestiar» (MARTÍ 2017, p. 118).

El llenguatge emprat pel perpetrador no s'identifica amb les formes de comunicació humana, sinó que els deportats perceben les ordres com si foren pronunciades per feres. En aquest sentit, la impressió inicial de Mercè Núñez és que els SS estan «lladrant ordres en llengua desconeguda» (2005, p. 43), «baladrejant com energúmens» (p. 33). Amat-Piniella, de fet, tria el mateix verb per caracteritzar el discurs de l'opressor: «veus noves, desconegudes, plenes d'amenaques misterioses per als desconexedors de l'alemany. [...] ¿Per què aquells cops de culata, aquelles puntades de peu al cul, aquell baladrejar, aquelles precaucions?» (2001, p. 26-27). Per tant, igual com el botxí intenta deshumanitzar i convertir les víctimes en animals sotmesos —«gos», per exemple, és una de les apel·lacions als deportats més prototípiques del discurs dels nazis (AMAT-PINIELLA 2001, p. 55); «peça» n'és una altra (MARTÍ 2017, p. 126)—, els reclusos, al seu torn, també priven els subjugaradors de

l'essència humana, considerant que són, en realitat, bèsties ferotges. En conseqüència, podem suggerir que, si bé la llengua de poder és evidentment una eina d'opressió, la llengua materna n'és una d'alliberació personal, un vincle decisiu amb la vida anterior a la deportació que permet conservar la individualitat i l'essència humana. En aquest sentit, Neus Català relata l'emoció que sent quan les companyes aprenen cançons catalanes de la resistència: «Jo els ensenyo quatre frases en català i com n'és d'emocionant, sentir la meua llengua a moltes veus i tan lluny de casa, tan i tan lluny del món» (MARTÍ 2017, p. 168).

En el context extremament multilingüe dels camps, sembla necessari analitzar la figura dels *Dolmetscher im Lager*, els intèrprets que possibiliten la interacció entre la via vertical i la via horitzontal de comunicació. Teòriques com Tryuk (2010) i Wolf (2013) han indagat sobre la presència del *Dolmetscher*, i argumenten que els mediadors interlingüístics mai no romanien imparcials, sinó que, mitjançant la seua activitat, contribuïen a subvertir o defensar el poder totalitari. Suggerim que el *Dolmetscher* encarregat de traduir el ritual d'iniciació exercia una profunda influència en els nousvinguts, ja que materialitzava el primer contacte amb l'univers concentracionari. Les diferents estratègies d'interpretació seguides pel mediador en aquesta situació esdevenien crucials, perquè contribuïen, de formes molt diferents, a generar la primera imatge mental dels deportats sobre la realitat del camp. De fet, en el llegat testimonial dels republicans a Mauthausen, un subjecte que apareix en nombroses ocasions és l'intèrpret oficial d'alemany i espanyol, que els republicans van anomenar Enriquito. Segons l'historiador David Wingeate Pike (2015, p. 493-494), va ser un membre del partit nazi triat per a una missió a Espanya abans de la guerra, on va aprendre castellà. Fou detingut a Barcelona el 1937 i empresonat, però els franquistes l'alliberaren quan finalitzà la guerra. En tornar al Reich, els superiors van considerar que havia fracassat en la seua tasca i el van enviar a Mauthausen, però com a presoner privilegiat, *Kapo* i intèrpret. Enriquito s'encarregava de traduir les ordres inicials que els deportats rebien en ingressar al *Lager*.

El record intens, constant i fosc que d'aquests moments ha restat en la memòria dels supervivents posa de manifest l'especial rellevància associada a la figura de l'intèrpret, l'individu que feia comprensibles les primeres paraules per als nousvinguts. Jacint Carrió evoca el moment en què va conèixer-lo: «va sortir un pres d'una de les torres de control. Parlava espanyol» i es va dirigir als presoners afirmant que: «això no és un camp de presoners de guerra. Això és Mauthausen. Si intenteu escapar-vos, us dispararan quatre trets i llestos» (2001, p. 57). Joan Vilalta reconta que van entrar al camp i esperaren en formació durant una hora, fins que va intervenir un intèrpret: «aquí hi ha molta disciplina, i s'hi entra i no se'n surt, i si no us agrada la vida que es fa aquí, podeu triar: hi ha una filferrada elèctrica que va a 12.000 volts, i si no, hi ha uns sentinelles que tiren molt de dret» (2006, p. 24). Amat-Piniella també recorda Enriquito:

S'aixecà de cop i volta la veu d'un solista, un pres alemany que parlava castellà i era l'intendent oficial del camp. [...]

—Acabeu d'entrar en un camp alemany d'extermini —digué—. Ací es ve a treballar i a obeir i, com és natural, no podreu pas protestar tal com és costum vostre. Tot està prohibit per a vosaltres i els càstigs als que es pensen ser espavilats són molt severs. Recordeu que la més petita relliscada es paga amb la vida. [...] Ací se us imposarà la més rígida disciplina que us podeu imaginar i sabreu el que costa haver estat bolxevics... (AMAT-PINIELLA2001, p.38)

El contacte inicial dels republicans amb l'univers concentracionari fou caracteritzat per les amenaces i els crits en una llengua desconeguda; a continuació, el primer apropament lingüístic va servir simplement per verbalitzar aquesta situació de subjugació absoluta. Els intèrprets ocupaven una posició privilegiada en la jerarquia social del camp; per això alguns d'ells, com Enriqueto, sucumbiren a l'*esperit del camp*. Afortunadament, la major part d'ells no va seguir aquesta tendència. Marcial Mayans (2009, p. 165-166), oriünd de Barcelona, va aprendre alemany amb facilitat i, des del 1944, va ser intèrpret al subcamp d'Ebensee. El supervivent és conscient dels avantatges associats a la seua funció, però també dels riscos inevitables derivats de la proximitat amb el botxí: «em vaig veure més protegit com a intèrpret. A conseqüència d'això, la meua situació fou més suportable, però amb molts problemes, ja que ningú estava preparat per als mals humors del cap del camp, el qual, per fer sentir que tenia el poder, se les tenia sovint amb els que es pensava que no es portaven prou bé». Mayans tractava d'ajudar els deportats tant com era possible: «tenint en compte aquestes condicions, prenia sempre precaucions, estava alerta, tanmateix aconseguia dur a terme allò que el meu cor i el meu cap em deien que havia de fer i de la millor manera possible, malgrat el perill constant i diari».

Un altre compatriota que va simbolitzar la tendència solidària i resistent dels mediadors interlingüístics és Josep Borràs, nascut a Badalona. Intèrpret honorable i sempre valerós, Borràs ens ha llegat *Histoire de Mauthausen* (1989), una crònica redactada en francès, íntegrament en tercera persona. El testimoni de Vilalta, això no obstant, aporta proves de l'altruisme d'aquest «noi de Badalona» que, segons afirma, «va ser la meua salvació en aquells moments, que ja estava molt apurat» (2006, p. 26). Seguint el text de Vilalta, Borràs era una persona de confiança, les paraules del qual eren respectades i sempre resultaven tranquil·litzadores (p. 27).

Per acabar d'analitzar el poder dels *Dolmetscher*, els enllaços comunicatius entre víctimes i botxins, sembla necessari referir un episodi de sollevament increïble protagonitzat pel mateix Mayans el dia de l'alliberament d'Ebensee. Els dies propers a la derrota de Hitler es vivien al *Lager* en un clima d'incertesa desmesurada, ja que no se sabia amb seguretat com gestionaria la SS la capitulació i el desmantellament dels camps. Entre els reclusos, per tant, imperava un ambient de

desconfiança i temor. Segons Mayans, un soldat de la *Luftwaffe*, convalescent d'una ferida i allistat com a guàrdia del camp, es va assabentar de les intencions del comandant Ganz d'anihilar tots els interns amb explosius dins dels túnels, i les va comunicar a l'aparell militar clandestí. L'organisme de resistència es va posar en marxa per defensar-se. Els deportats van passar la nit vigilant l'entorn i planejant l'estratègia (MAYANS 2009, p. 169). Les activitats del *Dolmetscher* van tenir un paper decisiu en aquesta situació tan delicada l'endemà: el comandant Ganz va reunir tots els presoners i els va dir que havien d'entrar als túnels per raons de supervivència, ja que l'exèrcit americà bombardejaria el camp prompte. En comptes de traduir el discurs de l'opressor, el republicà català i els altres intèrprets van incitar a la insurrecció. En paraules de Mayans:

Aquí sí que ens vam llançar a l'assalt. D'un mateix moviment, el més natural possible, per no donar l'alarma als enemics, vam agafar la paraula cadascú a la plaça que ens corresponia i ens vam adreçar als detinguts amb aquests termes:

«Llestos, tots a les barraques, trenqueu files, ens volen matar a tots, no aneu als túnels, mitja volta, a la barraca, tots.» Tan aviat copsat el missatge, tothom anirà a l'una, sense esperar la fi del comunicat. Però nosaltres, els qui ho sabíem, i estàvem al davant de les formacions i girats d'esquena als SS, no podíem saber com s'acabaria. No vèiem què passava darrere nostre. El problema residia ara a la banda dels qui es feien amb els SS, els *kapos*, els caps de barraca (no tots), els assassins i els altres canalles i criats, però tothom havia comprès i ens esperàvem alguna porqueria per part dels SS. Els intèrprets cauríem els primers sota els trets probablement, però no podien abatre tots els altres milers que s'escapolien corrents, obeint d'instint allò que esperaven temps ençà. (MAYANS 2009, p. 172-173)

Incrèduls a causa del comportament dels intèrprets i temerosos per la proximitat de les tropes aliades, els SS van fugir del *Lager* amb immediatesa. Els presoners havien sobreviscut el terror concentracionari. Sembla just afirmar que, gràcies a l'acció organitzada dels mediadors, que van arriscar la integritat física en pronunciar aquestes paraules subversives, milers de deportats es van salvar. El fragment revela la magnitud de les conseqüències que un acte d'interpretació podia comportar en l'univers concentracionari, així com la caracterització del *Dolmetscher* en tant que interlocutor actiu que manipula el discurs per complir un objectiu determinat. Definitivament, el corpus testimonial llegat pels supervivents catalans mostra la influència determinant dels intèrprets en el context multicultural del *Lager*.

Un altre aspecte a considerar és el procés d'adquisició lingüística, que començava amb immediatesa i era imprescindible per a la supervivència, ja que «les normes del camp eren bàsicament un compendi de prohibicions. Aprendre-les era

l'única manera de sobreviure. Qui se les saltava, havia d'estar disposat a pagar un preu molt alt» (CARRIÓ 2001, p. 79). Un dels primers elements de la llengua de poder que s'havia d'interioritzar eren els números que corresponien a cada presoner: «calia que t'aprenguessis el teu número en alemany, perquè et cridaven i si no responies *Ja!* Immediatament, plantofada. Per tan enèrgic procediment pedagògic no cal dir que tothom arribà a dominar a la perfecció la complicada numeració germànica, i amb quina rapidesa!» (NÚÑEZ 2005, p. 59). En consonància amb l'autora, Joaquim Amat-Piniella també esmenta la violència utilitzada pels botxins quan les víctimes es confonien. El fet que designi aquests procediments no verbals com l'autèntic llenguatge del camp sembla significatiu: demostra, en efecte, que l'univers concentracionari significava l'eclipsi de la paraula:

Als nostres amics, i segurament a tots els presoners, els colpí especialment el «llenguatge» que aquells soldats esmerçaven amb els que estaven mal arreglats i distrets o obstaculitzaven llur tasca. Quan es trobaven amb algun entrebanc d'aquests, repetien en veu alta el número al qual haguessin arribat i començaven a repartir plantofades a tort i a dret. (AMAT-PINIELLA 2001, p.28)

En aquest sentit, l'experiència dels nouvinguts com Mercè Núñez contrasta amb les estratègies que els interns veterans podien aplicar per recordar les xifres. Jacint Carrió, traslladat de Mauthausen a Gusen després d'un parell d'anys al camp principal, en comenta una: «A primer cop d'ull, ja es veia que el sentit de l'ordre, a Gusen, era tota una altra cosa. El descontrol era evident pertot. No em va ser difícil, enmig del caos, calcular el lloc de la fila que em convenia perquè em toqués un número rodó, fàcil de recordar. Van donar-me el 14.250» (2001, p. 74). Les paraules del republicà demostren que els reclusos havien de desplegar tota la sagacitat i inventiva possibles per interioritzar la llengua i, a més, que el procés d'assimilació lingüística freqüentment recolzava en la dimensió pragmàtica i les realitats extratextuals. La font lingüística més disponible per a l'aprenentatge consistia en el discurs oral dels opressors que, per exemple, repetien «com una lletania un crit estrident que aviat ens seria familiar: *Schnell, Schnell!*» (NÚÑEZ 2005, p. 33), i altres com «*Appell! Appell! Schnell!*» (p. 49) o «*Raus, raus, schnell!*» (p. 51). Els republicans adquirien progressivament i gradual el lèxic bàsic de la llengua de poder necessari per obeir els botxins; un repertori limitat, vexatori i abusiu. Les ordres eren repetides de forma incessant, fins que les víctimes les interioritzaven. Amat-Piniella n'aporta un exemple esclaridor. Els presoners havien d'aprendre la instrucció de llevar-se i posar-se les gorres:

Havien estat dues hores llargues de rebotcar-se per la neu, de saltar la gatxoneta, de córrer camp amunt camp avall, i de fer «*Mützen ab*». [...] Sobretot les estones

dedicades al darrer d'aquests exercicis. Es tractava d'aconseguir que els quatre-cents homes, tots a l'una, es traguessin i es posessin la gorra amb impecabilitat prussiana; calia fer-ho centenars i centenars de vegades en posició de «ferms», i el cop de la peça amb la cuixa havia de sonar únic i enèrgic. Pobre del qui esguerrava el moviment!

—*Mützen ab, Mützen auf, Mützen ab, Mützen ab, Mützen auf...* (AMAT-PINIELLA 2001, p. 60)

La novel·la de Carme Martí també incideix en l'adquisició de la llengua de poder per part dels reclusos. Durant l'esgotador recompte diari, la personalització literària de Neus Català hi pensa: «Podria aprendre l'alemany, això, una de les noies me'n podria ensenyar, entendria què criden els nazis, i m'ocuparia la ment. Sí, sí, una il·lusió, un desig, alguna cosa per fer en aquest infern. Que bé!» (2017, p. 136). Conta que una companya francesa li fa classe d'alemany durant els breus moments lliures de què disposen: «Escriu... Quan a les vuit tanquen el llum, repasso les paraules mentalment, entendré el que diuen i parlaré l'alemany, així un dia els podré dir el que en penso i en la seva llengua, perquè els quedi ben clar» (p. 145). Per un costat, Martí reflexiona sobre una realitat constant als camps, que també ha estat reflectida als testimonis d'altres supervivents, com Primo Levi: el fet que aprendre alemany era tan important que els presoners organitzaven cursos de llengua. El supervivent torinès, fins i tot, pagava amb pa les classes que coordinava un presoner alsacià (LEVI 1989, p. 91). Les línies de Carme Martí, per l'altre, presenten una Neus Català valenta, decidida i resistent: sembla que l'aprenentatge de la llengua de poder no es relaciona únicament amb la supervivència, sinó també amb el compromís polític antifeixista i el desig de verbalitzar la resistència.

A banda d'interioritzar un vocabulari rudimentari i senzill de la llengua de poder, els deportats de diverses nacionalitats, en la més estreta coexistència, també s'influencien per les llengües del contrapoder. De fet, semblava absolutament necessari, per evitar sucumbir a la despersonalització, ser capaç d'establir vincles socials amb altres presoners. Mercè Núñez (2005, p. 55) planteja la complexitat d'aquesta situació: «l'obligada convivència amb dones que parlaven llengües que desconeixíem totalment creava un difícilíssim problema: com entendre'ns? Perquè entendre'ns era una cosa vital: significava la possibilitat d'unir els nostres esforços, de crear la indispensable solidaritat, d'emprendre una acció en un moment propici». Segons la supervivent, les deportades de Ravensbrück van començar amb un llenguatge de gestos i senyals; a continuació, van intentar crear oracions senzilles basades en la llengua alemanya, incorporant elements lèxics de les altres llengües i, per tant, desenvolupant una mena de *lingua franca*; finalment, van produir, fins i tot, un repertori fraseològic propi, útil per verbalitzar les singularitats de l'existència concentracionària:

Primer, començarem per senyals, com fan els muts, amb les mans, els ulls, la boca, gesticulàvem, anomenàvem cadascuna en la seva llengua el que assenyalàvem. Més tard començaren els intents, no sempre victoriosos, de fer frases, la base de les quals era un alemany primitiu: «Menjar», «dormir», «pa», «silenci». De mica en mica començarem a copsar algunes paraules de llengües que mai de la vida no havíem entès. El «*proxie panyì*» —si us plau, senyora— polonès fou ràpidament emprat per totes les nacionalitats, així com el «*nyepoiemaiu*» rus —no us comprenc. Cas curiós, a l'expressió francesa «*comme ci comme ça*», és a dir, «mig mig», li fou atribuït el significat de «robar», i fou emprada així per tot-hom, fins i tot per les mateixes franceses. ¿Per què? ¿Potser per aquell gest expressiu de la mà que vol dir «mig mig» i que un xic més exagerat pot significar robar? (NÚÑEZ 2005, p. 55)

El fragment de l'autora és molt il·lustratiu del procés de comunicació que duen a terme els presoners al *Lager*. D'una banda, les conversacions entre els reclusos, que s'hi desenvolupen a través d'aquest llenguatge híbrid —per exemple, Mercè Núñez parlava amb una amiga en un «italià, barrejat de castellà, català i gallec, que hauria fet tremolar les cendres de Dante» (2005, p. 91)—, demostren la fèrria voluntat humana de fer-se entendre que supera qualsevol obstacle. De l'altra, les creacions idiomàtiques dels camps estan carregades d'ironia i recursos retòrics, com si l'humor i la sàtira esdevinguessin mitjans de protecció moral i verbalització de la resistència. Joan Vilalta, en parlar de l'alimentació dels reclusos, comenta una transformació semàntica de tonalitat sarcàstica: «alguns dies donaven unes quantes patates amb pell, que les havíem batejat per patates al mitzen, perquè és el nom del casquet o gorra en alemany» (2006, p. 25). El supervivent es refereix, de fet, a les gorres —les *Mützen* de l'exemple que hem presentat en pàgines anteriors. En aquest sentit, els presoners prenen un terme oficial i abusi del discurs estereotípic del botxí i el modulen per tal de reflectir verbalment les condicions de vida, injustes i atroces, amb matisos còmics. Per tant, podem afirmar que el llenguatge, seguint Oschlies, és al mateix temps *Fachsprache* i *Gruppensprache* (1986: 101), ja que, per un costat, serveix per vehicular la realitat singular dels camps; per l'altre, fomenta la cohesió social del col·lectiu de parlants.

Ara bé, en ocasions no es gens fàcil diferenciar entre els usos lingüístics dels botxins i els de les víctimes, ja que, arran del contacte continu, els uns es nodrien dels altres, i viceversa. L'historiador Eugen Kogon (1974, p. 214), per exemple, reconta que els SS anomenen *Fallschirmjägertruppe*, 'tropa de paracaigudistes', els presoners jueus que es suïciden o són llançats al fons de la pedrera de Mauthausen. Segons la recerca de Kogon, la denominació s'estén fins al punt que, d'una banda, el botxí acaba utilitzant el nom per a tots els nous transports de jueus que ingressen al camp i, de l'altra, també la resta dels deportats utilitzen aquesta denominació per als

jueus. Aquest terme il·lustra de forma paradigmàtica l'essència irònica, sarcàstica i obscura que caracteritza la llengua del *Lager*.

En *K.L. Reich*, Joaquim Amat-Piniella descriu un episodi que transmet amb gran subtileza i increïble força narrativa la pertorbació dels deportats associada a la llengua dels camps. L'escena es produeix poc després que el *Lager* haja sigut alliberat pels exèrcits americans —i, per tant, és també una metàfora sobre la persistència d'un trauma que de cap manera acaba amb la destrucció del règim. Algunes patrulles nazis que continuen pels voltants ataquen el recinte i provoquen un incendi que arriba fins al magatzem, on es troba el protagonista del capítol:

Ara, l'Emili fa esforços sobrehumans per seguir el ritme dels companys que, posats en cadena, desembarassen aquells departaments de la barraca als quals les flames no han arribat. [...] A la llum inquietant i adustiva del foc, els ulls li transporten fins al cervell fatigat la sobreimpressió repetida i martellejant al ritme d'aquell moviment de cadena, del segell que porten tots els materials d'un camp de concentració alemany: *K.L. Reich*.

Escrita amb tinta damunt de la roba, gravat en foc a la fusta, l'Emili l'ha vist constantment durant quatre anys i mig, i sap que és l'estigma infamant amb què hom l'ha volgut marcar, l'únic epitafi que han merescut els seus companys morts. Però, ara que està embolcallat en la torpor de la fatiga, mecanitzada la sensibilitat pel moviment automàtic dels seus músculs, oblida la significació «Konzentrations Lager Reich» i només s'obsessiona pel dibuix de les lletres i del filet que les tanca. La marca passa i repassa per sota els seus ulls i, quan un paquet ve a l'inrevés, o una fusta arriba capgirada, ell mateix ho posa del dret perquè el ritme de les imatges no es trenqui. De sobte s'adona del que fa i té por del valor simbòlic que pugui tenir aquesta obsessió. És que està realment estigmatitzat? És veritablement una desferra del camp de concentració? [...] Per què salvar aquells estris que han estat fins aleshores les seves cadenes? Que s'encengui el camp, que cremin totes les barraques i tots els mobles i robes que portin aquell segell! Qui sap si la llibertat no és aquest foc vindicador! (AMAT-PINIELLA 2001, p. 338)

En realitat, l'alienació que pateix el personatge va més enllà de la menció del nom d'un camp específic; està causada, de fet, per la designació oficial del sistema concentracionari íntegre. L'obsessió supera fins i tot el significat de les paraules i es converteix en un estigma inefable, inexpressable, però també persistent i demencial. Aquest capítol revela la profunda significació del títol que el deportat català tria a consciència per a l'obra testimonial. *K.L. Reich* no és només l'etiqueta que ultratja qualsevol objecte del *Lager*, sinó que també és el desencadenant d'una sensació penetrant d'ansietat i angoixa. El foc és un element al·legòric que

contribueix a crear l'atmosfera tensa de l'escena i simbolitza, simultàniament, la destrucció del sistema i la purificació de l'ànima del protagonista, finalment lliure. En definitiva, es tracta d'una pàgina essencial en el treball de l'autor republicà, que expressa amb eloqüència la transcendència que una simple paraula pot comportar en l'univers concentracionari. L'idioma de poder és una forma d'imposar el terror; per això, els deportats en manifesten un rebuig sistemàtic quan arriba l'alliberament.

Conclusió

L'atmosfera multilingüe i intercultural dels camps exerceix una gran influència en els deportats. Des del moment de l'arribada perceben que la llengua del botxí és una arma de subjugació, utilitzada per despersonalitzar-los i convertir-los en autòmats massificats. Per descomptat, la confusió i el desassossec s'incrementa en els presoners estrangers, com els nostres republicans, incapaços de comprendre les paraules del perpetrador, que perceben els enunciats de l'opressor com a violents udols. És evident que comprendre la llengua de poder és imprescindible per subsistir dins l'univers concentracionari, ja que és essencial des del primer moment seguir les ordres constants del subjugador. A més, només els reclusos capaços d'utilitzar l'idioma alemany poden ascendir en la jerarquia social del *Lager* i incrementar les seues perspectives de supervivència.

Durant l'etapa de reclusió es porta a terme un procés d'adquisició lingüística voluntari i involuntari. Els deportats assimilen l'idioma de poder mitjançant l'escolta continuada de les instruccions del botxí, acompanyades sovint d'un llenguatge no verbal obscè i agressiu. El presoner arriba a incorporar al seu repertori lèxic un vocabulari bàsic per a la supervivència, compost pels termes més vitals i pel llenguatge de les ordres. A més, el constant contacte amb individus d'altres nacionalitats potencia també l'aprenentatge parcial de les llengües del contrapoder, que serveixen per comerciar i establir llaços amb altres col·lectius nacionals. Simultàniament, una fraseologia genuïna floreix per verbalitzar, amb ironia i expressivitat, les condicions de les víctimes.

En definitiva, el perfil lingüístic dels deportats pateix un procés d'evolució constant durant la deportació. La situació d'extrema pressió que caracteritza la reclusió converteix l'experiència d'aquestes persones en una via d'exploració sociolingüística fascinant, l'anàlisi de la qual pot il·luminar la nostra comprensió del desenvolupament de les competències socials i lingüístiques en contextos altament opressius. En aquest treball hem tractat d'aprofundir en la vivència de la llengua dels deportats catalans, una dimensió sociològica i lingüística essencial de la nostra història contemporània que encara no ha sigut explorada des d'una perspectiva sociolingüística.

Ara bé, sembla que la reivindicació actual de la memòria històrica, nacional i col·lectiva requereix també que recordem i reclamem les vivències dels nostres republicans, que van patir sota les urpes del feixisme una violència física i lingüística desmesurada.

És evident que els deportats desenvolupen competències comunicatives complexes, que inclouen des de l'aprenentatge mínim de la llengua de l'opressor per sobreviure fins a la creació de codis interlingüístics inestables de compensació entre els reclusos i, a més, també el sorgiment espontani d'estratègies intuïtives de traducció i mediació interlingüística. La qüestió més interessant que emergeix d'aquest treball per portar a terme futures investigacions és fins a quin punt aquest desenvolupament de competències lingüístiques i comunicatives, de fet, arriba a alterar la identitat personal de cada presoner vinculada a la seua llengua materna. En aquest sentit, seria prou interessant explorar si l'experiència concentracionària dels deportats catalans va transformar o no la percepció de la llengua pròpia, sobretot considerant el contacte continu amb hispanoparlants.

Bibliografia

- M. ALBERCA, 2007: *El pacto ambiguo: de la novela autobiográfica a la autoficción*, Madrid: Biblioteca Nueva.
- J. AMAT-PINIELLA, 2001: *K.L. Reich: els catalans als camps d'extermini de Hitler*, Barcelona: Edicions 62.
- H. ARENDT, 2006: *Los orígenes del totalitarismo*, Madrid: Alianza.
- H. ASCHENBERG, 2016: «Linguistic Terror in Nazi Concentration camps: Lucien and Gilbert, Portraits of Two “Interpreters”», dins M. WOLF (ed.), *Interpreting in Nazi Concentration Camp*, Londres: Bloomsbury Academic, p. 63-78.
- D. BICKERTON, 1994: *Lenguaje y especies*, Madrid: Alianza.
- J. BORRÀS, 1989: *Histoire de Mauthausen: les cinq années de déportation des républicains espagnols*, Chatillon-sous-Bagneux: Imprimerie SEG.
- M. BORWICZ, 1996: *Écrits des condamnés à mort sous l'occupation nazie*, París: Gallimard.
- J. CARRIÓ I VILASECA, 2001: *Manresa-Mauthausen-Gusen: Deportació i retorn d'un home compromès amb la llibertat*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages.
- C. CARUTH, 1996: *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative, and History*, Baltimore: JHU Press.
- D. GRAMLING, 2012: «An Other unspeakability: Levi and Lagersprache», *New German Critique*, núm. 39, p. 165-187.
- R. HILBERG, 1996: *Täter, Opfer, Zuschauer: Die Vernichtung der Juden 1933-1945*, Frankfurt: Fischer Verlag.

- V. KLEMPERER, 1947: *LTI: Notizbuch eines Philologen*, Berlin: Aufbau-Verlag.
- E. KOGON, 1974: *Der SS-Staat: Das System der deutschen Konzentrationslager*. Munic: Kindler Verlag.
- P. LEVI, 1989: *Los hundidos y los salvados*, Barcelona: Muchnik Editores.
- H. MARŠÁLEK, 2016: *Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen: Dokumentation*, Viena: Mauthausen Komitee Österreich.
- C. MARTÍ, 2017: *Un cel de plom*, Barcelona: Ara Llibres.
- M. MAYANS, 2009: *Testimoniatges i memòries (1936-1945): Una nit tan llarga*, Valls: Cossetània Edicions.
- L. MIÑANO MAÑERO, 2016: «Las lenguas en los campos de concentración: contacto, acción y vivencia», *LynX: Panorámica de Estudios Lingüísticos*, núm. 15, p. 135-154.
- M. NÚÑEZ, 2005: *El carrito dels gossos*, Barcelona: Edicions 62.
- W. OSCHLIES, 1986: «“Lagersprache”: Soziolinguistische Bemerkungen zu KZ-Sprachkonventionen», *Muttersprache*, núm. 96, p. 98-109.
- M. ROIG, 1977: *Els catalans als camps nazis*, Barcelona: Edicions 62.
- J. SÁNCHEZ, 2010: *Escribir el horror: Literatura y campos de concentración*, Barcelona: Editorial Montesinos.
- J. SEMPRÚN, 1963: *Le grand voyage*, París: Gallimard.
- J. SEMPRÚN, 2013: *Le langage est ma patrie: Entretiens avec Franck Appréderis*, París: Libella-Maren Sell.
- D. SERRANO I BLANQUER, 2001: «Pròleg a l'edició de 1946 de *K.L. Reich*», dins J. AMAT-PINIELLA, *K.L. Reich*, Barcelona: Edicions 62, p. 7-13.
- W. SOFSKY, 2016: *La organización del terror: los campos de concentración*, Buenos Aires: Prometeo Libros.
- S. SZMAGLEWSKA, 2006: *Una mujer en Birkenau*, Barcelona: Alba Editorial.
- T. TATERKA, 1995: «Zur Sprachsituation im deutschen Konzentrationslager», *JUNI: Magazin für Literatur und Politik*, núm. 21, p. 37-54.
- T. TODOROV, 2010: *Le siècle des totalitarismes*, París: Éditions Robert Laffont.
- R. TORAN, 2005: *Els camps de concentració nazis*, Barcelona: Edicions 62.
- M. TRYUK, 2010: «Interpreting in Nazi concentration camps during World War II», *Interpreting*, núm. 12, p. 125-145.
- M. TRYUK, 2011: «“You say nothing; I will interpret”: Interpreting in the Auschwitz-Birkenau Concentration Camp», dins D. ASIMAKOULAS; M. ROGERS (ed.), *Translation and Opposition*, Bristol: Multilingual Matters, p. 223-242.
- J. VILALTA I PRAT, 2006: *Records d'un moianès a Mauthausen*, Mojà: Associació Cultural Modilianum.
- D. WINGEATE PIKE, 2015: *Espanoles en el Holocausto*, Barcelona: Debolsillo.

Laura Miñano Mañero, *Anàlisi sociolingüística de l'univers concentracionari a partir de l'escriptura autobiogràfica de deportats catalans*

M. WOLF, 2013: «“German speakers, step forward!”: Surviving through interpreting in Nazi concentration camps», *Translation and Interpreting Studies. The Journal of the American Translation and Interpreting Studies Association*, núm. 8, p. 1-22.